

Iwona Bień–Węglowska

PRAWO DO OBRONY NA PRZEDSĄDOWYM ETAPIE W ZNOWELIZOWANYM POSTĘPOWANIU W SPRAWACH O WYKROCZENIA

Zasada prawa do obrony ma rangę zasady konstytucyjnej obejmującej swoim zakresem prawo do obrony formalnej. Prawo do posiadania obrońcy i korzystania z jego pomocy jest jednym z najważniejszych przejawów prawa do obrony wyrażonym wprost w treści ustawowej definicji zasady prawa do obrony [Wiliński 2006, 295]. Nowelizacja *Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia* z 15 maja 2015 r.¹ zmieniająca uregulowania w zakresie prawa do obrony została poczyniona ze względu na konieczność dostosowania przepisów procedury wykroczeniowej do wymagań stawianych przez orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Celem artykułu jest przedstawienie regulacji w zakresie obrony formalnej przed nowelizacją *Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia*² oraz w świetle ostatnich jego zmian.

1. Prawo do obrony przed 1 sierpnia 2015 roku

Ustawodawca w art. 4 *Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia* dotyczącym prawa do obrony w poprzednio obowiązującym stanie prawnym zakładał, że prawo to w znaczeniu materialnym i formalnym przysługuje jedynie osobie obwinionej o popełnienie wykroczenia³. Obwiniony, zgodnie z art. 20 § 1 k.p.w., jest osobą,

Dr IWONA BIENŃ–WĘGŁOWSKA, adiunkt w Katedrze Prawa Technologii Informatycznych i Komunikacyjnych, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; ul. Spokojna 1, 20-074 Lublin, Polska; e-mail: iweglowaska@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0002-8575-8085>

¹ Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Dz. U. poz. 841.

² Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Dz. U. z 2018 r., poz. 475 z późn. zm. [dalej cyt.: k.p.w.].

³ „Obwinionemu przysługuje prawo do obrony, w tym do korzystania z pomocy jednego obrońcy, o czym należy go pouczyć”, Dz. U. z 2013 r., poz. 395 z późn. zm.

przeciwko której skierowano wniosek o ukaranie w sprawie o wykroczenie. Definicja kodeksowa jest jednak nieprecyzyjna, ponieważ w praktyce obwiniony to osoba, przeciwko której toczy się postępowanie w sprawie o wykroczenie [Kotowski i Kurzępa 2016, 126], a dokładnie – przeciwko której skutecznie wniesiono do sądu wniosek o ukaranie⁴. Złożenie wniosku o ukaranie bez wszczęcia postępowania, nie czyni jeszcze obwinionego stroną [Skwarczyński 2002, 212]. Prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, przysługiwało jedynie osobie, wobec której wszczęto postępowanie w sprawie o wykroczenie i która w związku z tym formalnie stała się obwinionym.

Inaczej sytuacja kształtowała się w przedsądowym stadium postępowania w sprawach o wykroczenia, który charakteryzują czynności wyjaśniające – na tym etapie naprzeciw oskarżyciela publicznego występuje osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia⁵, która w toku prowadzonego postępowania dowodowego może uzyskać status osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie⁶. Osoba ta jest nie tylko podmiotem, którego podejrzewa się o popełnienie wykroczenia, ale w stosunku do niej istnieje uzasadnione przypuszczenie, że jest sprawcą wykroczenia. Przypuszczenie to muszą oczywiście potwierdzać zebrane w sprawie dane, które jednocześnie pozwolą na sporządzenie przeciwko niej wniosku o ukaranie [tamże, 208].

Przed zmianą procedury wykroczeniowej katalog uprawnień osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie nie przewidywał prawa do obrony, w tym prawa do korzystania z pomocy obrońcy, pomimo formułowania przez organy ścigania zarzutu popełnienia wykroczenia. Substytutem prawa do obrony

⁴ Zgodnie z art. 59 § 2 k.p.w. za skutecznie wniesiony należy uznać taki wniosek, który zostanie przyjęty przez prezesa sądu, co spowoduje wszczęcie postępowania zarządzeniem wraz ze skierowaniem sprawy na rozprawę lub na posiedzenie.

⁵ Ustawodawca w k.p.w. używa określenia „osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia” (art. 38 § 2, 53, 54 § 5).

⁶ Pojęcie osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie występuje w art. 54 § 6 k.p.w.

w znaczeniu materialnym było prawo do złożenia wniosków dowodowych, które w praktyce bez odpowiedniej profesjonalnej pomocy ze strony adwokata lub radcy prawnego nie mogło być skutecznie realizowane [Wielec 2013, 90]. Dodatkowy problem pojawiał się także, gdy osoba, wobec której prowadzono czynności wyjaśniające była głucha, niema lub niewidoma, lub gdy zachodziła wątpliwość co do jej poczytalności. Nie było bowiem jasne, co z zapewnieniem takiej osobie obrońcy na przedsądowym etapie postępowania w sprawie o wykroczenie (art. 21 k.p.w.). Prawo do korzystania z pomocy obrońcy miał zastosowanie jedynie w fazie postępowania przed sądem.

2. Prawo do obrony według ostatnich zmian *Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia*

Sytuacja procesowa osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie uległa jednak istotnej zmianie. Stało się tak za sprawą art. 1 pkt 1 ustawy z dnia 15 maja 2015 r. *o zmianie ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*. Przepis ten znowelizował treść art. 4 k.p.w., który od 1 sierpnia 2015 r. stanowi, że prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z jednego obrońcy przysługuje również osobie określonej w art. 54 § 6 k.p.w. z chwilą przystąpienia do przesłuchania, po powiadomieniu jej o treści zarzutów albo z chwilą wezwania jej do złożenia pisemnych wyjaśnień. O przysługującym prawie osoba ta musi być pouczona przez przesłuchującego bezpośrednio przed czynnością przesłuchania lub wraz z wezwaniem do złożenia pisemnych wyjaśnień. Zmiana art. 4 k.p.w. jest wynikiem orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, który stwierdził jego niekonstytucyjność w brzmieniu sprzed nowelizacji⁷. W swoim orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał, że zasada prawa do obrony, o której stanowi art. 42 ust. 2 Konstytucji RP jest nie

⁷ Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 3 czerwca 2014 r. (sygn. akt K 19/11, Dz. U. poz. 786) orzekł: „Art. 4 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2013 r. poz. 395, ze zm.) w zakresie, w jakim pomija prawo osoby, wobec której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, do korzystania z obrońcy na etapie czynności wyjaśniających, o których mowa w art. 54 § 1 tej ustawy, jest niezgodny z art. 2 i art. 42 ust. 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.”

tylko fundamentalną zasadą procesu karnego, ale także elementarnym standardem demokratycznego państwa prawnego⁸. Ponadto prawo do obrony zakorzenione właśnie w konstytucyjnej zasadzie demokratycznego państwa prawnego odnosi się nie tylko do postępowania karnego w sprawach o przestępstwa, ale także do innych postępowań toczących się w przedmiocie odpowiedzialności o charakterze represyjnym, w tym także do postępowania dyscyplinarnego⁹. Również w literaturze przedmiotu można spotkać się z wielokrotnie wyrażaną opinią, iż ustawa procesowa nie może określać węższego zakresu prawa do korzystania z pomocy obrońcy, niż ustanawia to Konstytucja. Jedyne w zakresie prawa do korzystania z obrońcy z urzędu Konstytucja daje ustawodawcy swobodę do określenia jej zakresu [Kulesza 2007, 5; Hermeliński 2009, 32n.].

Zasada prawa do obrony sformułowana w znowelizowanym art. 4 k.p.w. pozwala osobie, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie na prowadzenie pełnej obrony, która ma dwójaki charakter, a mianowicie obrony materialnej oraz formalnej. Osoba określona w art. 54 § 6 k.p.w. ma więc prawo do ustanowienia obrońcy z wyboru, a także prawo do korzystania z pomocy obrońcy z urzędu (art. 4 § 2 k.p.w.) – jeżeli zachodzą okoliczności wskazane w art. 21 § 1 k.p.w., a więc kiedy jest głucha, niema, niewidoma oraz gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jej poczytalności. Ponadto obrońcę wyznacza się z urzędu również wtedy, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości oraz kiedy osoba ta nie jest w stanie ponieść kosztów obrony (art. 22 k.p.w.). We wszystkich przypadkach obrońca z urzędu wyznaczany jest przez prezesa sądu lub przez referendarza sądowego w drodze zarządzenia [Dąbkiewicz 2017, 145]. Obrońcą może być adwokat lub radca prawny (art. 24 § 1 k.p.w.).

Warunek obrony obligatoryjnej w przypadku osoby określonej w art. 54 § 6 k.p.w., której poczytalność budzi wątpliwości spełniony jest wówczas, gdy organ prowadzący postępowanie uzna je za uzasadnione.

⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lutego 2004 r., sygn. akt SK 39/02, OTK ZU 2004, Nr 2/A, poz. 7.

⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 listopada 2004 r., sygn. akt K 18/03, OTK ZU 2004, Nr 10/A, poz. 103; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 marca 2007 r., sygn. akt K 47/05, OTK ZU 2007, Nr 3/A, poz. 27.

Wątpliwości co do poczytalności muszą być realne i obiektywne, uprawdopodobnione przez dowody lub spostrzeżenia organu procesowego, nie mogą opierać się jedynie na domysłach, nie jest jednak niezbędne, by były one ewidentne, wystarczy, że poczytalność tej osoby była co najmniej ograniczona [Grzegorzcyk 2012, 106]. Pojawienie się wątpliwości co do poczytalności osoby określonej w art. 54 § 6 k.p.w. implikuje konieczność powołania biegłego psychiatry przez sąd lub prokuratora działającego na podstawie art. 56 § 1 k.p.w. (art. 42 § 2 k.p.w.). Potwierdzenie przez biegłego psychiatrę zaburzeń poczytalności w wydanej przez niego opinii skutkuje powołaniem obrony obligatoryjnej [tamże].

Obowiązek korzystania z pomocy obrońcy z urzędu ustaje natomiast, gdy poczytalność osoby określonej w art. 54 § 6 k.p.w. przestała budzić wątpliwości i zgodnie z opinią biegłego psychiatry jest ona w pełni władz umysłowych (art. 21 § 2 k.p.w.). Art. 21 § 2 k.p.w. dotyczący ustania obrony obowiązkowej uległ zmianie w wyniku nowelizacji ustawą z dnia 27 września 2013 r. *o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw*¹⁰ i od 1 lipca 2015 r. stanowi, że obrona obligatoryjna ustaje, jeżeli sąd uzna za uzasadnioną opinię biegłego psychiatry, że czyn obwinionego nie został popełniony w warunkach wyłączenia lub znacznego ograniczenia zdolności rozpoznania czynu lub pokierowania swoim postępowaniem i że stan psychiczny obwinionego pozwala mu na udział w postępowaniu, a także na prowadzenie przez niego obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Przez nowelizację powyższego przepisu ustawodawca częściowo rozstrzygnął problem dotyczący realizacji prawa do obrony. W poprzednim stanie prawnym art. 21 § 2 k.p.w. stanowił, że obrona obligatoryjna ustaje w sytuacji, w której poczytalność obwinionego nie budzi wątpliwości, co wywoływało pewne zastrzeżenia – należy zauważyć, że redakcja przepisu prowadziła do niewłaściwego posługiwania się kategorią poczytalności dla oceny skuteczności czynności procesowych. Doprecyzowanie przez ustawodawcę przesłanek ustania obrony obowiązkowej w praktyce ma istotne znaczenie, pozwala bowiem na uniknięcie korzystania z takiego uprawnienia obwinionym relacjonującym

¹⁰ Dz. U. poz. 1247.

w toku postępowania rzekome problemy ze zdrowiem psychicznym, które później nie zostają potwierdzone przez biegłego psychiatrę. Jeżeli biegły stwierdzi zatem, że osoba określona w art. 54 § 6 k.p.w. zarówno w czasie popełnienia czynu, jak i prowadzonych czynności wyjaśniających była zdrowa psychicznie, to taki wniosek opinii skutkuje cofnięciem wyznaczenia obrońcy z urzędu przez sąd [Ładoś 2013, 185-88]. Jednak ustawodawca nie zrezygnował w pełni z figury prawnej budzącej zastrzeżenia, pozostała ona niestety w niezmienionej formie sprzed nowelizacji w pkt. 2 § 1 analizowanego artykułu, co nie do końca pozwala na uniknięcie pewnych rozbieżności interpretacyjnych. Wydaje się więc pożądana taka zmiana § 1 art. 21 k.p.w., dzięki której sformułowanie „uzasadnione wątpliwości co do poczytalności” zostałyby odpowiednio zastąpione przesłankami, które w § 2 tego artykułu warunkują ustanie obrony obligatoryjnej.

Na zarządzenie prezesa sądu o odmowie przyznania obrońcy z urzędu przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy zgodnie z art. 23 k.p.w.¹¹ Decyzja odmowna wymaga więc uzasadnienia ze względu na jej zaskarżalność. Art. 23 k.p.w. został zmieniony nowelą z dnia 12 czerwca 2015 r.¹², w poprzednim brzmieniu przepis ten nie dawał możliwości zaskarżenia decyzji odmawiającej wyznaczenia obrońcy z urzędu. Zmiana ta jest konsekwencją wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 października 2013 r.¹³, który orzekł, że analogiczne uregulowanie zawarte w art. 81 § 1 *Kodeksu postępowania karnego* w zakresie, w jakim nie przewiduje sądowej kontroli zarządzenia prezesa sądu o odmowie wyznaczenia obrońcy z urzędu dla oskarżonego, który złożył wniosek w trybie art. 78 § 1 *Kodeksu postępowania karnego* jest niezgodne z art. 42 ust. 2 w związku z art. 45 ust. 1 i z art. 78 Konstytucji RP. Nowelizacja art.

¹¹ „§ 1. Obrońcę z urzędu wyznacza prezes lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy. Na zarządzenie prezesa o odmowie wyznaczenia obrońcy przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy. § 1a. Ponowny wniosek o wyznaczenie obrońcy, oparty na tych samych okolicznościach, pozostawia się bez rozpoznania. § 2. Przepis art. 81a *Kodeksu postępowania karnego* stosuje się odpowiednio”.

¹² Ustawa z dnia 12 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego oraz ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Dz. U. poz. 1186.

¹³ Sygn. akt K 30/11, OTK ZU, Seria A, 2013, Nr 7, poz. 98.

23 k.p.w. wprowadziła więc do procedury wykroczeniowej nowe uprawnienie dotyczące możliwości zaskarżenia decyzji odmownej o wyznaczeniu obrońcy z urzędu, ale przy jednoczesnym zastosowaniu mechanizmu zabezpieczającego przed możliwym obstrukcyjnym zachowaniem osoby uprawnionej do złożenia wniosku w tej materii, bowiem w przypadku odmowy ustanowienia obrońcy z urzędu złożenie ponownego wniosku o jego wyznaczenie może pozostać bez rozpoznania, jeżeli wniosek ten oparty jest na tych samych okolicznościach¹⁴. Wprowadzony przez ustawodawcę mechanizm jest więc odpowiednim zabezpieczeniem przed takimi działaniami strony, które mogłyby spowolnić lub wręcz zahamować postępowanie w sprawie o wykroczenie.

Podsumowanie

Nowelizacja z dnia 15 maja 2015 r. zmieniająca art. 4 k.p.w. wprowadziła istotne i długo oczekiwane zmiany w zakresie prawa do obrony w przedsądowym stadium postępowania w sprawach o wykroczenia. Przed zmianą przepisów procedury wykroczeniowej istniała wyraźna dysproporcja pomiędzy możliwościami aktywności procesowej osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie a arbitralnymi działaniami organów ścigania. W toku prowadzonych czynności wyjaśniających osoba określona w art. 54 § 6 k.p.w. pozbawiona była uprawnień do obrony swoich słusznych interesów, a niedopuszczenie do udziału w nich obrońcy było rażącym naruszeniem standardów sprawiedliwości proceduralnej. W obecnym stanie prawnym umożliwienie osobie, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, korzystania z pomocy obrońcy, powoduje przywrócenie względnej równości stron na etapie czynności wyjaśniających. Prawo do obrony formalnej pozwala bowiem na korzystanie z uprawnień procesowych obrońcy, który poprzez swoją aktywność intelektualną udziela pomocy w odpiernaniu zarzutów formułowanych przez organy procesowe i czuwa nad ochroną przysługujących stronie praw. Praca obrońcy na etapie

¹⁴ Zob. także Steinborn 2016, teza 8.

czynności wyjaśniających pozwala na skuteczne przeciwdziałanie i zapobieganie ewentualnym błędom procesowym.

PIŚMIENNICTWO

- Dąbkiewicz, Krzysztof. 2017. *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*. Wyd. 2. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Grzegorzczuk, Tomasz. 2012. *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*. Wyd. 5. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Hermeliński, Wojciech. 2009. „Adwokatura i prawo do obrony w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego.” W *Adwokatura gwarantem prawa do obrony*, red. Jacek Gizek, t. 2, 31-46. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kotowski, Wojciech, i Bolesław Kurzępa. 2016. *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Kulesza, Cezary. 2007. „Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori.” *Prokuratura i Prawo* 4:5-33.
- Ładoś, Sebastian. 2013. *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Skwarczyński, Hubert. 2002. „Obwiniony w nowym postępowaniu w sprawach o wykroczenia.” *Przegląd Policyjny* 3-4:208-20.
- Steinborn, Sławomir. 2016. „Komentarz do art. 81 Kodeksu postępowania karnego.” LEX/el.
- Wielec, Marcin. 2013. „Konieczność zagwarantowania uprawnień obrońcy na etapie prowadzenia czynności wyjaśniających w sprawach o wykroczenia.” W *Współczesne problemy wykroczeń*, red. Izabela Nowicka, i Agnieszka Sadło-Nowak, 79-90. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.
- Wiliński, Paweł. 2006. *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.

Prawo do obrony na przedsądowym etapie w znowelizowanym postępowaniu w sprawach o wykroczenia

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest ukazanie zmian w zakresie prawa do obrońcy na etapie czynności wyjaśniających w sprawach o wykroczenia, które są rezultatem nowelizacji z 15 maja 2015 r. Na obecny kształt prawa do obrony na przedsądowym etapie postępowania w sprawach o wykroczenia mają wpływ także nowelizacje przepisów proceduralnych z 27 września 2013 r. oraz z 12 maja 2015 r. W opracowaniu przedstawiono stan prawny sprzed i po nowelizacji. Zmiana art. 4 k.p.w., który w obowiązującym brzmieniu gwarantuje osobie, co do której

istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, dostęp do obrony formalnej, powoduje przywrócenie względnej równości stron procesowych na etapie czynności wyjaśniających. Umożliwienie osobie określonej w art. 54 § 6 k.p.w. korzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy jest nie tylko realnym zabezpieczeniem jej konstytucyjnych praw obywatelskich, ale stanowi także skuteczny środek weryfikacji prawidłowości działań organów śledczych.

Słowa kluczowe: prawo do obrońcy, prawo do obrony, procedura wykroczeniowa, nowelizacja

Right of Defence at the Pre-trial Stage in the Amended Petty Offence Procedure

Summary

The article looks at changes regarding the right to counsel at the stage of explanatory proceedings in petty offence cases. The changes were implemented by the 15 May 2015 amendment. The existing status of the right of defence at the pre-trial stage of the petty offence procedure has also been affected by the previous amendments of the procedure, namely from 27 September 2013 and 12 May 2015. The article discusses the state of law before and after the amendments. Rewritten Art. 4 of the Code of Petty Offence Procedure guarantees the right of defence to a person subject to the request to impose a penalty on clear grounds, which restores the relative equality of the parties at the stage of explanatory proceedings. Affording the person referred to in Art. 54 § 6 of the Code of Petty Offence Procedure the assistance of a professional counsel does not only safeguard their constitutional rights but also validates the proper operation of the investigating authorities.

Keywords: defence counsel, right of defence, petty offence procedure, amendment

Information about Author: IWONA BIEN-WEGLowska, Ph.D., associate professor in the Department of Information and Communications Technology Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; ul. Spokojna 1, 20-074 Lublin, Poland; e-mail: iweglowska@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0002-8575-8085>

